

ISLOM MOLİYASINING ANʼANAVIY KAPITAL BOZORIGA TAʼSIRI: ADABIYOTLAR TAHLILI

Shukurjon Xolmatjonov Xakimjon oʻgʻli

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti magistranti

Inson dunyoda yashar ekan jamiyat bilan turli koʻrinishlardagi munosabatlarga kirishadi va shu shu munosabatlarda oʻz ehtiyoj va manfaatlari yuzasidan turli xil tanlov va qarorlarni qabul qilishiga toʻgʻri keladi. Shulardan biri iqtisodiy munosabatlardagi qaror va tanlovlar boʻlib bunda uning tanlov va qarorlariga taʼsir etuvchi omil boʻlib eʼtiqod masalasi oʻrtaga chiqadi. Ixtiyoriy dinda maʼlum darajadagi belgilangan tartib-tamoyil, shartlar mavjud boʻlib inson ana shular oʻrtasida oʻzi uchun eng maʼqul variantni tanlaydi. Islom diniga amal qiluvchi musulmonlar shariat belgilagan qonun-qoidalar asosida oldi-sotdi, pulli munosabatlar, tadbirkorlik faoliyatlarini amalga oshiradi.

Iqtisodiy tafakkurni rivojlantirishda iqtisodiy taʼlim tarbiyaning tarixiy ildizlari islom dini qoidalari, buyuk ajdodlarimizdan meros boʻlib qolgan oʻlmas asarlar bizga bebaho manba boʻlib xizmat qiladi. Islom taʼlimotidagi iqtisodiy gʻoyalarning bayon etilishi, muqaddas kitob Qurʼoni Karimda kishilik jamiyatining faoliyat turlaridan biri iqtisodiyot sohasidagi munosabatlar muhim oʻrin tutadi.

Renat Ivanovich Bekkin islom iqtisodiyoti modelining oʻziga xos jihatini u insonlarning moddiy ehtiyojlaridan tashqari ruhiy, maʼnaviy va ijtimoiy ehtiyojlarini ham inobatga olishi va shu sababli erkin bozor qonunlarini umuman olganda maʼqullasada, jamiyat manfaatlarini taʼminlash, hamda bozorda yoʻl qoʻyilishi mumkin boʻlgan bemaʼnilik va adolatsizlikni oldini olish maqsadida muayyan maʼnaviy-axloqiy chegaralar oʻrnatilishi bilan izohlagan[1].

Islom moliyasi boʻyicha dunyodagi yetakchi olimlardan boʻlgan Muhammad Taqiy Usmoniy “Islom moliyasiga kirish” asarida “Moliyaviy faoliyatdan foiz stavkalarini istisno qilish moliyachining daromad ololmasligini anglatmasligi aniq. Agar moliyalashtirish tijorat maqsadlarida nazarda tutilgan boʻlsa, u foyda va zararni taqsimlash kontseptsiyasiga asoslanishi zarur. Bu vaziyatda musharaka va mudoraba islom savdo huquqi oʻrtaga

chiqadi. Biroq, ba'zi sohalarida musharaka yoki mudoraba asosida moliyalashtirish u yoki bu sabablarga ko'ra amalga oshirilmasligi mumkin yoki amalga oshirib bo'lmaydigan tarmoqlar mavjud. Bunday sohalar uchun zamonaviy olimlar murabaha, ijara, salom yoki istisno kabi moliyalashtirish uchun ishlatilishi mumkin bo'lgan boshqa vositalarni taklif qilishdi.[2]"

O'zbekistonlik yosh olim, Islom moliyasi bo'yicha mutaxassis Sirojiddin Abrorov o'zining "Islom moliyasi: O'zbekiston uchun yangi imkoniyatlar" maqolasining hulosasida quyidagilarni keltiradi "Jamiyat talabi islom moliyasining, ayniqsa, sukuk bozorining shakllanishi va rivojlanishining asosiy omili hisoblanadi. Moliya tizimida islomiy moliya allaqachon alohida sektor sifatida shakllangan va shariatdagi mavjud savdo qoidalari zamonaviy islom moliya tizimining asosiga aylangan. Bugungi kunda bu tizim hatto musulmon aholisi kam bo'lgan mamlakatlarda ham samarali qo'llanilmoqda. Islomiy moliyaviy vositalar va mahsulotlarni joriy etgan dualistik mamlakatlar tajribasidan kelib chiqadigan xulosa shuki, islomiy moliya jamiyatga iqtisodiy o'sish va samaradorlikni olib keladi, an'anaviy moliya tizimi bilan teng sharoitlarda raqobatlashadi. Islomiy moliyalashtirish vositasi bo'lgan sukuk emissiyasining ortishi iqtisodiy o'sishga ijobiy ta'sirini ko'rsatmoqda"[3].

Aktham Maghyereh va Hussein Abdoh (2020) o'zlarining "Oltin va islom qimmatli qog'ozlari o'rtasidagi bog'liqligi" haqidagi maqolasida 2006–2019 yillar davomida oltin va islom qimmatli qog'ozlari o'rtasidagi daromadning dinamik bog'liqligini ko'rib chiqishgan. Buning natijalari shuni ko'rsatganki, oltin o'rta va uzoq muddatli istiqbolda islom portfollari uchun diversifikator, to'siq yoki xavfsiz vositasi sifatida ishlamaydi, ayniqsa oltin bozorining pasayish va ko'tarilish sharoitida degan fikrni ilgari surgan. [4].

Bugungi globallashuv davrida islom moliyasi butun dunyoda jadal o'sish sur'atlari bilan ildamlab borayotgan moliya tizimining mustaqil bir bo'lagiga aylanib ulgurdi. Yurtimizda ham ushbu sohaga aholi, biznes egalari va moliya institutlari tarafidan qiziqish bildirilmoqda. Islom moliyasining ajralib turuvchi jihati shuki, u insonlarning moddiy ehtiyojlaridan tashqari ruhiy, ma'naviy va ijtimoiy ehtiyojlarini ham nazarda tutadi va shu ma'noda erkin bozor qonunlarini inkor qilmagan tarzda, jamiyat manfaatlarini ta'minlash, shuning bilan bozorda uchrashi ehtimoli yuqori bo'lgan isrofgarchilik, noinsoflik, yolg'onchilik va adolatsizlikni oldini olish maqsadida yetarli ma'naviy-axloqiy chegaralar

o`rnatadi. Mamlakatimizda bu boradagi tadqiqotlar, ilmiy izlanishlar u qadar katta ko`rsatkichni tashkil etmaganligi sababli, ushbu yo`nalish endi kirib kelmoqda. Lekin o`ngan oxirgi yillarda yurtimizda ayni shu yo`nalishdagi tadqiqotlar ortib bormoqda. Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyevning 2020-yil 29-dekabr kuni Oliy Majlisga yo`llagan Murojaatnomasida[5] “Mamlakatimizda islom moliyaviy xizmatlarini joriy etish bo`yicha huquqiy bazani yaratish vaqti-soati keldi. Bunga Islom taraqqiyot banki va boshqa xalqaro moliya tashkilotlari ekspertlari jalb etiladi”, degan so`zlari bu borada uzoq kutilgan o`zgarishlarga debocha bo`ldi. Islomiy moliya tarmog`i bugungi kunda jahonda jadal rivojlanib borayotgan va innovatsion moliyalashtirish mexanizmlarini o`zida jamlagan sohalardan biri hisoblanadi. Mutaxassislarining fikriga ko`ra, islomiy moliya muassasalari yalpi aktivlari miqdori 2,5 trillion AQSH dollarini tashkil etadi va yiliga 15-20%ga o`sib bormoqda[6]. Islom moliya institutlari zamonaviy jahon iqtisodiyotining bir qismi bo`lib, boshqa an`anaviy moliya bozori ishtirokchilari kabi iqtisodiy qonunlarga bo`ysunadi. Islom kapital bozori mexanizmi o`ziga xos xususiyatlari bilan boshqa tizimlardan farq qiladi. Iqtisodiy agentlar nafaqat huquqiy qoidalarga, balki axloq qoidalarini va diniy ko`rsatmalarni o`zida jamlagan shar`iy qoidalarga ham amal qiladilar. Islom moliya institutlari tomonidan qo`llaniladigan moliyalashtirishning asosiy vositalari o`ziga xos xususiyatlarga ega: har qanday aktivning qiymatini uning haqiqiy qiymatidan kelib chiqib baholash, har bir shartnoma faqat moliyaviy xizmatlarning bir turi bo`yicha tuziladi, tovarlar narxini aniq belgilash, har bir sherikning foyda/zarardagi ulushini aniq belgilash zarur hisoblanadi.

Islom moliyasi — bu pul mablag`laridan foydalanish va taqsimlash jarayonida Islom huquqi qoidalariga mos keluvchi iqtisodiy munosabatlarni o`z ichiga oladigan Islom ekotizimining bir qismidir. Masalan, Islom dinida qarz berish yoki olish evaziga foyda ko`rish taqiqlangan, barcha moliyaviy jarayonlar esa haqiqiy iqtisodiy faoliyatga asoslangan bo`lishi kerak. Odamga zarar yetkazishi mumkin bo`lgan sohalarni moliyalashtirishga ruxsat berilmaydi — masalan, qimor o`yinlari, alkogol, tamaki mahsulotlari va boshqalar.

Islom iqtisodiyotining mohiyati ma`naviy mas`ul bozor iqtisodiyoti tizimini yaratishdan iborat. Uning o`ziga xos jihatlaridan biri shaxsning va jamiyatning maishatini emas, balki

haqiqiy ehtiyojlarini qondirishdir. Islom iqtisodiyoti modeli boyliklarning jamiyat ichida adolatli taqsimlanishiga alohida e'tibor qaratadi, busiz ijtimoiy barkamollik (uyg'unlik) va iqtisodiy o'sishni ta'minlash mumkin emas, deb hisoblaydi. Islom iqtisodiyotining asosiy qadriyatlariga quyidagilarni kiritish mumkin:

- islom ma'naviy qadriyatlariga asoslangan iqtisodiy farovonlik;
- teng huquqlilik va xavf-xatarlarni taqsimlash;
- odob-axloq qoidalariga rioya qilish va diniy bag'rikenglik.

Islomiy moliya tarmog'i bugungi kunda jahonda jadal rivojlanib borayotgan va innovatsion moliyalashtirish mexanizmlarini o'zida jamlagan sohalardan biri hisoblanadi. Islomiy moliya atamasi mahsulot va xizmat turlarining keng doirasini o'z ichiga oladi. Islom moliyasi va bankining umumiy amaliyotlari islom dinining o'rnatilishi bilan birga paydo bo'ldi. Biroq, institutsional islom moliyasi XX asrdan keyin tashkil etilgan. **Qardus** nashrining ma'lumot berishicha, ayni paytda islom moliya sektori yiliga 15 foizdan 25 foizgacha o'sib bormoqda, islom moliya institutlari esa dunyo bo'ylab umumiy qiymati **2,7 trillion dollardan** ziyod aktivlarni boshqarmoqda.[7]

Oxirgi yillardagi aholi o'rtasida diniy bilimlar va islom moliyasi instrumentlariga qiziqishning ortishi natijasida O'zbekiston aholisida islom moliyasi elementlaridan foydalanish ko'zga tashlandi Aholi o'rtasida islom moliyasi instrumentlaridan foydalanish zaruriyati hukumat darajasida o'rganildi. Jumladan Prezident Sh.Mirziyoyev Islom moliyasi haqida shunaday fikr bildirgan «Islom olami ulkan iqtisodiy, investision salohiyat, energetika resurslariga ega. Ulardan to'g'ri foydalanish, Islom hamkorlik tashkilotiga a'zo davlatlarning xalqaro savdo-iqtisodiy, moliyaviy, investision hamkorligini kengaytirish, mamlakatlarimizni birlashtiradigan transport yo'llarini tashkil etish yuksak iqtisodiy taraqqiyot ko'rsatkichlariga erishish imkonini beradi va bu pirovard natijada boshqa barcha sohalarning rivojlanishida asos bo'lib xizmat qiladi»[8].

O'zbekistonda «Islom bank ishi va moliyasi» tashkiloti (AlHuda) o'tkazgan tadqiqotlarga ko'ra [9],MDH mamlakatlarida islom moliya sanoatining o'sishi boshqa davlatlarga qaraganda sekinroq, ammo bu mintaqada imkoniyatlarning ortib borayotgani tufayli jahon xalqaro bank sanoatining e'tiborini tortmoqda. MDH davlatlari hukumatlari ushbu sektorni

rivojlantirish bo'yicha tashabbus ko'rsatsa, keyingi besh yil ichida islom banki ishi sezilarli darajada o'sadi.

O'zbekistonda xalqaro islom uyushmalari, ilmiy hamjamiyat, ta'lim muassasalari, islom bank-moliya kompaniyalari va guruhleri o'zlarining tor milliy doirasidan tashqariga chiqishi va islom moliya tizimini amaliyotda tadbiq etgan mamlakatlar tajribasini fuqarolar va milliy davlat idoralari, moliya bozori qatnashchilari va rahbarlar orasida keng targ'ib qilishi va bu orqali islom moliyasi mazmunini anglash va tushunish darajasini oshirishi zaruriyati mavjud. Islom moliyasi instrumentlari joriy etilgan mamlakatlarda samarali va uzluksiz faoiyat yuritmoqda. Islom bankchiligi va islom moliyasi instrumentlarini tashkil qilish orqali aksar aholisi musulmon bo'lgan mamlakatda samarali faoliyat olib borish va mamlakat iqtisodiyotiga sezilarli ijobiy ta'sir etishi imkoniyati mavjud. Buning uchun tegishli tashkilotlar an'anaviy iqtisodiy tizim va islom moliyasi integratsiyasini ta'minlovchi kerakli qonun hujjatini ishlab chiqarishi zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

Р. И. Беккин. Ислам иктисодий модели ва замон. Т.: «Ўзбекистон» НМИУ.

1. <https://muftitaqiusmani.com/en/Books/an-introduction-to-islamic-finance/>
2. <https://wos.academiascience.org/index.php/wos/article/view/2665>
3. <https://www.qardus.com/news/the-islamic-financial-services-industry-statistics#:~:text=Currently%2C%20the%20Islamic%20finance%20sector,over%202.7%20trillion%20USD%20globally.>
4. <https://www.qardus.com/news/the-islamic-financial-services-industry-statistics#>
5. E.A. Baydaulet. "Islom moliya asoslari", "O'zbekiston" Toshkent 2019y
6. Prezident Shavkat Mirziyoyev 2020-yil 29-dekabr kuni parlamentga qilgan Murojaatnomasida
7. <https://alhudacibe.com/pressrelease142.php>
8. Pulatova M., Qulmamatov A. "O'zbekistonda islom moliyasini rivojlantirish masalalari" Science and Education 3-1 (2022): 1079-1085.
<https://www.openscience.uz/index.php/sciedu/article/view/2450/2303>
9. islommoliyasi.uz
10. https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/migration/uz/UZB_Landscaping-IF-in-Uzbekistan_final.pdf
11. <https://daryo.uz/2022/11/05/ozbekistonda-islomiy-moliya-yolga-qoyilsa-kattatijalarga-erishish-mumkin-xalqaro-ekspert/>

12. <https://www.gazeta.uz/oz/2022/10/17/islamic-finance/>.
13. https://drive.google.com/file/d/1pGrNaQTPAFBYR3ABx8n8wVI4tDKk_ZM7/view
14. <https://www.gazeta.uz/oz/2022/10/17/islamic-finance/>
15. Байдаулет Е. Исломий молия асослари Х.Ҳасанов таҳрири остида
“OZBEKISTON” НМИУ - 2019. // URL: <http://e-library.namdu.uz/Elektron>
16. Abrorov S., Imamnazarov J. ISLOM MOLIYASI: ЎZBEKISTON UCHUN
YANGI IMKONIYATLAR // Itisodiet va ta'lim. - 2021. - No. 4. - S. 146-159.